

Piotr S. Szlezynger

Projekty odbudowy i działania konserwatorskie w kościele parafialnym w Jaśle w latach 1945-2002

Ochrona Zabytków 55/3/4, 279-285

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROJEKTY ODBUDOWY I DZIAŁANIA KONSERWATORSKIE W KOŚCIELE PARAFIALNYM W JAŚLE W LATACH 1945-2002

Jaśło, założone na przełomie XII i XIII w., lokowane na prawie magdeburskim, miało parafię już w 1328 r.¹ Kościół, położony w północno-wschodnim narożniku rynku, wzniesiono najprawdopodobniej w 1479 r., o czym może świadczyć data na tarczy zwornika umieszczonego do 1944 r. na sklepieniu prezbiterium². Fundatorami budowli byli bracia Stanisław i Mikołaj Cielątkowie, a wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii po raz pierwszy wystąpiło w wizytacji kardynała Jerzego Radziwiłła w 1596 r.³.

Kościół przetrwał w dobrym stanie I, a także niemal całą II wojnę światową. Dopiero jesienią 1944 r., gdy wojska niemieckie systematycznie niszczyły miasto, ucierpiał też kościół – spaliły się dachy i wyposażenie wnętrza, zawałiła część sklepień⁴. Po wojnie, na przełomie 1946 i 1947, nie zabezpieczone ściany szczytowe runęły niszcząc ocalałe do tej pory sklepienia⁵.

Niewielki, orientowany kościół składa się z prostokątnej nawy i węższego prezbiterium zamkniętego pięciobocznie. Przybudówka od północy – zakrystia – pochodzi zapewne z końca XV w., natomiast druga, od południa, wzniesiona została na planie prostokąta najprawdopodobniej w XVIII w. Mury korpusu świątyni zbudowano z piaskowca, przybudówki z cegły i otynkowano. Dachy nawy i prezbiterium pokryto dachówką ceramiczną „esówką” z Gorlic (w 1949 r.), a obydwu przybudówek blachą miedzianą (w 2000 r.). Mur z bramkami otaczający świątynię oraz dzwonnica pochodzą z poł. XIX w.⁶ Kościół wyróżnia się z daleka ujmującymi go przyporami – po dziesięć od południa i od północy – oraz jednolitym budulcem: ciosami piaskowca, kamieniem rzeźnym łamanym i wierzchnią skalną (polodowcową). Tynkowane przybudówki są mniej widoczne.

W Jaśle do połowy XX w. była tylko jedna parafia. Dla uprzemysłowionego, coraz gęściej zaludnionego miasta niewielki, gotycki kościół stał się za ciasny. Było to powodem ponawianych od XIX w. prób rozbudowy, które trwały aż do czasu utworzenia w Jaśle kilku parafii po II wojnie światowej.

Już w 1792 r. dobudowano do nawy dwie kaplice: p.w. św. Anny i Najświętszej Marii Panny – to najprawdopodobniej obecna przybudówka od południa, mieszcząca kaplicę Najświętszego Sakramentu. Właściwa rozbudowa rozpoczęła się w 1871 r.⁷; na zewnątrz nawy założono wówczas fundamenty pod kierunkiem nieznanego z nazwiska architekta. Odkopano je fragmentarycznie w 2000 r., znajdując się w odległości 2,5 m od murów nawy, a wykonano je z dużych, masywnych ciosów piaskowca na zaprawie wapiennej⁸. Władze konserwatorskie we Lwowie nie wydały jednak w 1871 r. zezwolenia na rozbudowę, a fundamenty musiano zasypać⁹. We wnętrzu kościoła założono nowe sklepienie żeglaste nad nawą oraz silnie wysunięte do wnętrza przypory.

Z publikacji ks. Sarny wiemy, że w roku 1904 (1905?) znany architekt Franciszek Mączyński (1874-1947) wykonał projekt przedłużenia nawy kościoła o 14,5 m w kierunku zachodnim, a dobudowana powierzchnia równałaby się 188,5 m². Z opisu (sam projekt nie zachował się) dowiadujemy się, że architekt chciał podzielić całą nawę na trzy przęsła i zasklepić według tych podziałów¹⁰; nad zakrystią proponował umieścić skarbiec, a istniejącą dzwonicę nakryć nowym hełmem. Projekt ten został jednak odrzucony w 1905 r. przez władze konserwatorskie¹¹. W 1909 r. odbito tynki i odsłonięto kamienny wątek murów prezbiterium, same fugi wykonano z popularnego wówczas cementu¹².

1. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, Warszawa 1883, s. 488-492.

2. J. Ross, *Odbudowa gotyckiego kościoła w Jaśle*, „Ochrona Zabytków”, 1951, z. 3-4, s. 151. Zwornik wmurowany jest obecnie w ścianę południową nowej świątyni.

3. Archiwum Metropolitalne w Krakowie, rkps AV 2, Wizytacja kardynała Jerzego Radziwiłła w 1596 r., k. 112 v.

4. Ross, op. cit., s. 150.

5. Archiwum parafii rzym.-kat. p.w. Wniebowzięcia NMP w Jaśle (dalej APJ). Autor dziękuje ks. K. Trygarowi za szereg uwag dotyczących remontu kościoła.

6. Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej APKr), Oddz. Zbiorów

Kartograficznych, sygn. Jaśło.

7. Ks. W. Sarna, *Opis powiatu jasielskiego*, Kraków 1908, s. 248.

8. Relacja M. Babicza, wykonawcy prac; odkrycia dokonano przy kopaniu studzienek drenażowych, na zewnątrz murów nawy.

9. Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu (dalej AAPrz), kopia pisma Ministerstwa Kultury i Sztuki z 14 października 1957 r.: „jeszcze w l. 1871 i 1905 ówczesne władze konserwatorskie wypowiedziały się przeciwko przebudowie kościoła ze względu na konieczność zachowania jego charakteru zabytkowego”.

10. W. Sarna, op. cit., s. 258.

11. Patrz przyp. 9.

12. J. Ross, op. cit., s. 154.

Kolejne próby rozbudowy, które także nie stał się dotąd przedmiotem badań, dokumentuje jedynie fragmentarycznie zachowany materiał źródłowy. Z korespondencji proboszcza z kurią w Przemyślu wynika, iż w 1938 r. prof. dr arch. Adolf Szyszko-Bohusz (1883-1948) badał kościół w Jaśle i opracował – niestety nie zachowane – szkice jego rozbudowy „zawierające zupełnie nowy kształt nawy”¹³.

Zniszczenia wojenne w 1944 r. skłoniły gospodarzy parafii do zlecenia opracowań restauracji i zarazem rozbudowy kościoła, z którego przetrwały wojenną pożogę nie tylko mury, ale i detale architektoniczne, a nawet polichromie z XV-XVI w. Z korespondencji dowiedzieć się można, że w roku 1946 ówczesny proboszcz rozważał możliwość „budowy nowego kościoła w miejscu starego”¹⁴. W tym samym roku znany lwowski architekt Wawrzyniec Dayczak (1882-1968) wykonał projekt rozbudowy kościoła, który następnie przed 26 lutym 1947 r. przesłał do konsultacji lub opinii prof. Adolfowi Szyszko-Bohuszowi, do Krakowa¹⁵. W kwietniu tegoż roku Generalny Konserwator Zabytków prof. Jan Zachwatowicz odrzucił projekt Dayczaka „ze względu na całkowite zatracenie wartości architektonicznych zabytku”¹⁶. W czerwcu 1947 r. A. Szyszko-Bohusz przebywał przez trzy dni w Jaśle na zaproszenie tamtejszego proboszcza. W tym czasie opracował „ekspertyzę w sprawie stanu i możliwości odbudowy i rozbudowy [kościół w Jaśle] jako zabytku architektury”. Odrzucił możliwość rozbudowy gotyckiej świątyni, jednocześnie narysował trzy szkice, w których zaproponował dobudowanie od zachodu – w odległości 6 m od fasady – dwukondygnacyjnej wieży¹⁷. Nieznany pozostał czwarty projekt, opracowany przez prof. Mariana Osińskiego z Politechniki Lwowskiej¹⁸.

Projekt Dayczaka przewidywał blisko dwukrotną rozbudowę powierzchni korpusu nawy kościoła przez wzniesienie od zachodu dobudówki o długości 21 m, a szerokości równej podwojonej szerokości gotyckiej nawy. Wnętrze dobudowanej nawy architekt chciał podzielić na trzy niejednakowej szerokości przęsła, pozostawiając jednakże nienaruszony zrąb budowli gotyckiej, ba, postanowił odbudować układ przęseł, gury, przypory i sklepienie dodane w trakcie przebudowy w 1871 r., co wydaje się kontrowersyjnym rozwiązaniem¹⁹. Od północy chciał dobudować symetrycznie

w stosunku do południowej przybudówki do gotyckiej nawy ryzalit, tworząc pozorny transept, który następnie połączył od północy ciągiem komunikacyjnym z istniejącą XV-wieczną zakrystią. Dobudowana od zachodu trójosiowa kruchta usytuowana miała być między masywnymi podstawami wież.

Odrzucony projekt Dayczaka przewidywał asymetryczną fasadę szczytową. Wyższa wieża czworoboczna od północy mieścić miała zegar. Jej odpowiednik od południa i ściana szczytowa opadająca uskokami miały oddziaływać na widza efektem światła i cienia. Dobudowana partia świątyni, na zachowanych rysunkach, wydaje się wysmukła dzięki wydłużonemu prostokątowi okien (wnęk?) i wąskim lizenom, wyznaczającym uskoki oraz rozbijającym płaszczyznę ścian. W przyziemiu – zamkniętym gzymsem i balustradą w prześle środkowym – widoczne są jedynie niewielkie okna wież i trójarkadowy podcień zwieńczony balustradą, zamknięty archiwoltami, oddzielnymi kanelowanymi słupami z pilastrami, usytuowano w nieco wysuniętym prześle środkowym.

Architekt starał się podkreślić pierwotną, gotycką strukturę kościoła, co jest szczególnie widoczne na projekcie elewacji południowej, gdzie dobudowany fragment ścian pokryto tynkiem, w odróżnieniu od części gotyckiej z zaznaczonym kamiennym wątkiem murów. Pseudotransept i wieżę uwysmuklono wysokimi oknami, wnękami i lizenami. Kompozycja fasady z głównym akcentem w postaci lizen o zróżnicowanej wysokości wyznaczających formy uskokowych szczytów trzech ścian szczytowych, bardzo wysokie wnęki (płyciny?) są wyraźnie modernistyczne i realizowane przez Dayczaka w kościołach m.in. w Medyni Głogowskiej k. Łańcuta, Boryni i Borysławiu Hubiczach²⁰.

Autor komunikatu odnalazł wyżej opisaną odbitkę rzutu świątyni Dayczaka z odręcznymi poprawkami. Przeprowadzona analiza wskazała twórców: szkic architektoniczny jest dziełem Dayczaka, a dodatkowo na marginesach widnieją uwagi i zapytania Szyszko-Bohusza²¹. Córka architekta wspomina o wizycie ojca u Szyszko-Bohusza, byłby to więc dokument wspólnej kreacji, który bardzo różni się od projektu z 1946 r., pozostawia bryłę gotycką bez zmian, a od zachodu przewiduje wzniesienie dwukondygnacyjnej wieży na planie kwadratu, o boku równym 10 m.

13. AAPrz, TP Jasło, Budowa kościoła w Jaśle, sygn. 94/6: list ks. A. Kwołka do Kurii w Przemyślu z 8 sierpnia 1947 r.

14. APJ, *Inwentarz parafii sporządzony przez ks. A. Solarzkiego w 1956 r.*, mps.

15. AAPrz, list Dayczaka do Kurii z 23 czerwca 1947 r.

16. Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej APRz), oddz. w Skołyshynie, sygn. 63, *Budownictwo mieszkaniowe 1945-1950*, Zarząd w Jaśle, nadzór budowlany, k. 103, pismo z 29 kwietnia 1947 r.

17. AAPrz, kopia ekspertyzy oraz list ks. A. Kwołka z 7 lipca 1947 r. do Kurii. APRz, Skołyshyn, sygn. 63, k. 107-109: odbitki planów

A. Szyszko-Bohusza.

18. AAPrz, list z 14 października 1957 r.

19. Kompletny projekt przechowywany był w ODZ w Rzeszowie, obecnie Delegatura Woj. Oddziału Ochrony Zabytków w Krośnie, archiwum, sygn. 703, projekty W. Dayczaka: rzut, elewacja południowa, fasada, przekrój poprzeczny.

20. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej, dawne woj. Ruskie, kościoły i klasztory rzymskokatolickie*, pod red. J. Ostrowskiego, t. 5, Kraków 1997, s. 21-22.

21. APKr, sygn. Sz.-B. 111.

2. Jasło. Widok kościoła parafialnego od strony rynku w 2000 r.
2. View of the parish church seen from the Market Square in 2000

Adolf Szyszko-Bohusz w swoim projekcie – po odrzuceniu przedstawionej mu wersji Dayczaka – zaproponował dodanie wolnostojącej wieży przed fasadą świątyni, której trzon miał sięgać kalenicy dachu budowli gotyckiej. Zwieńczona jest wysokim dachem stylizowanym na gotycki, czteropółcaciowym, kalenicowym, miękko zwięzającym się na szczycie. W przyziemiu wieży widoczny jest kamienny watek murów, identyczny, jak w budowli gotyckiej, wyżej piętro odróżniono ceglany watek. Wykroje okien są takie same, jak w gotyckiej nawie, dodatkowo okno na piętrze podkreślono maswerkiem. Gotycki gzyms podokienny okapnikowy, z piaskowca, „przechodzi” z nawy na ściany wieży. Dobudowana do niej od południa wieżyczka schodowa ma wieloboczny przekrój, a więc odmienny od istniejącej okrągłej, gotyckiej. Otwarta arkada łącząca obie budowle miała posiadać kamienne obramienie.

We wnętrzu Szyszko-Bohusz zaproponował likwidację przypór i wyburzenie XIX-wiecznych

sklepień oraz przeniesienie chóru nad zakrystię. W północno-zachodnim narożniku nawy odkrył gotyckie odrzwia i schody w grubości muru²². Nawę (mimo braku śladów fundamentów filarów) podzielił słupami drewnianymi na trzy przęsła. Na drewnianych tramach równoległych do osi podłużnej wsparł strop na poprzecznych belkach. Kaplica usytuowana w przyziemiu wieży miała być otwarta ku podcieniowi, a tzw. prezbiterium na piętrze wieży na zachód, ku przyszłemu „kościółowi połowemu”.

Ostatecznie między czerwcem a październikiem odrzucono poprzednio omówione projekty; w październiku 1947 r. rozpoczęto odbudowę kościoła zgodnie z planami warszawskiego architekta Jana Dąbrowskiego, noszącymi datę 14 kwietnia 1949 r.²³ Pracami kierował inż. Stanisław Płatowski, następnie arch. Józef Barut z Gorlic²⁴. Podniesiono odbudowaną kalenicę dachów nawy o 3,5 m, aby nadać identyczne z prezbiterium nachylenie połaci. Usunięto tynki na zewnątrz nawy, powiększono okna nawy, zamknięto

22. AAPrz, patrz ekspertyza A. Szyszko-Bohusza.

23. APRz, Skołyżyn, sygn. 63, k. 106, zachowały się tylko rzuty piętra i fasady.

24. APRz, k. 103, pismo Zarządu Miejskiego z 29 listopada 1947 r. Inż. Stanisław Płatowski pełnił wówczas obowiązki architekta powiatowego w Jasle.

je ostrołukowo i zrekonstruowano portal na ścianie południowej. Dąbrowski zakładał wykonanie stropu kasetonowego, żelbetowego nad nawą, rekonstrukcję ostrołukowego sklepienia w prezbiterium i wprowadzenie do kruchty schodów wiodących na chór muzyczny, usytuowany nad wejściem w zachodniej części nawy. Od października 1949 r. w kościele odprawiano msze, ale dopiero w 1956 r. powstało ceglane, żebrowe sklepienie trójpolowe nad prezbiterium²⁵. Nie wzniesiono – rzecz jasna – wieży projektowanej przez Szyszko-Bohusza, nie wykonano obniżenia daszku pulpituowego od południa odsłaniającego okno gotyckie, wnętrza nie podzielono słupami na nawy.

Prace prowadzone w latach 1998-2001 objęły przede wszystkim elewację budowli, ponieważ wykonane w latach 60. i 70. prace przyczyniły się do jej zniszczenia. Ubytki w kamieniu i spoiny uzupełniono bowiem wówczas cegłą „zarzucając” zaprawą

cementową, a oryginalny wąż kamienny osypującej się powierzchni pokryto mleczkiem cementowym. Takie uszczelnienie kamiennej elewacji przyczyniło się do dezintegracji spoiny wapiennej zachowanej w głębszych partiach oraz osypywanie się i rozwarstwienie kamienia. Przed założeniem tynku w XIX w. niestety skuto pierwotnie istniejące gzymsy okapnikowe, obiegające cały korpus nawy oraz okapniki na wszystkich przyporach. Program prac konserwatorskich miał przywrócić w maksymalnym stopniu pierwotny wystrój gotyckiej elewacji, a także zabezpieczyć ją skutecznie przed wpływem czynników atmosferycznych. Prace rozpoczęto od wykonania izolacji pionowej z drenażem opasującym całą elewację. Konserwacji poddano pokrycie z dachówki, którą po odczyszczeniu wzmocniono i zhydrofobizowano roztworami żywicy metylosilikonowej. Partie elewacji kamiennej wymagały znacznej ingerencji

3. Jasło. Kościół parafialny. Okno nawy na elewacji południowej w trakcie prac konserwatorskich – odtwarzanie gzymsu okapnikowego, podokiennego, Fot. P. Szlezynger 2002 r.

3. Parish church. Nave window on the southern elevation in the course of conservation – the recreation of the drip niche below the window. Photo: P. Szlezynger 2002

25. APJ, Inwentarz A. Solarzkiego.

konserwatorskiej, usunięto wszystkie wtórne uzupełnienia wątków murów, spoiny i mleczka cementowe, oraz nawarstwienia – metodą kontrolowanego piaskowania. Następnie wymieniono zdeintegrowane ciosy kamienne. Zrekonstruowano gzymsy okapnikowe na elewacji i przyporach, parapety, a także gzyms wieńczący cokół na elewacji południowej i zachodniej. Konieczne stało się przemurowanie przypór od południa i północy, wykorzystując dobrze zachowane ciosy z rozbiórki i kotwiąc je stalowymi klamrami z murami świątyni. Wykonano też nowe nakrywy kamienne na przyporach.

Przy rekonstrukcji fragmentów kamiennego lica murów – wymianie ciosów – zachowano pierwotny oryginalny układ z zachowaniem śladów warstw wyrównawczych. Wszystkie spoiny uzupełniono masą mineralną o zbliżonym składzie, uziarnieniu i kolorystyce. Całość uzupełnionych wątków murów

wzmocniono i shydrofobizowano roztworami żywicy sylikonowej Sarsil W²⁶.

Poddano konserwacji pozostałości polichromii – przy tęczy (przemalowanej w 1923 r. przez Juliana Krupskiego) ze sceną przedstawiającą Stwórcę w otoczeniu aniołów oraz gotyką polichromię ze sceną *Ukrzyżowania* we wnęce prezbiterium²⁷.

Od roku 1871 kilkakrotnie podejmowano próby powiększenia niewielkiego kościoła w Jasle, jedynym dowodem tych starań są fundamenty z tego roku odsłonięte w 2000 r. Zrealizowano zdecydowanie zachowawczą, wykluczającą rozbudowę, koncepcję Dąbrowskiego, a w wyniku przeprowadzonych prac adaptacyjnych i konserwatorskich uzyskano bryłę świątyni z zewnątrz zbliżoną wiernie do stanu z XV w., a wewnątrz z dekoracją charakterystyczną stylowo dla lat 50. XX w. Umiejętnie wyeksponowano nieliczne zachowane fragmenty dekoracji gotyckiej i renesansowej.

4. Jasło. Kościół parafialny, okno nawy od północy, odtworzenie pierwotnego kamiennego słupka. Fot. P. Szlezzynger 2002 r.

4. Parish church. Nave window from the north, recreation of the original stone pillar. Photo: P. Szlezzynger 2002

26. Według informacji M. Babicza.

27. J. Ross, op. cit., s. 161; J. Krupski był lwowskim malarzem-konserwatorem.

Poważne wątpliwości budziły plany rekonstrukcji struktur ołtarzowych sprzed 1944 r. na podstawie jedyne zachowanego zdjęcia²⁸; koncepcja ta obecnie nie jest rozpatrywana, a rozstrzygnięty w 2002 r. konkurs wskazał na dążenie do regoty-zacji wystroju wnętrza.

Projekty Dayczaka i Szyszki są interesujące, zachowywały nienaruszoną bryłę gotyckiej świątyni,

a nawet harmonijnie z nią współgrały.

Na wybór projektu Dąbrowskiego i odrzucenie wcześniej omówionych propozycji z pewnością decydujący wpływ miał prof. dr J. Zachwatowicz, który dokonał regoty-zacji w trakcie odbudowy katedry św. Jana w Warszawie po 1945 r., a nie miejscowy proboszcz i parafia.

RECONSTRUCTION PROJECTS AND THE CONSERVATION OF THE PARISH CHURCH IN JASŁO IN 1945-2002

Upon the basis of heretofore unknown projects the author intended to present several attempts at expanding the parish church in Jasło, pursued from the second half of the nineteenth century.

After almost a hundred years of trials it was decided to choose the most conservative plan devised by engineer Jan Dąbrowski, which foresaw the liquidation of all re-modelling from the end of the nine-

teenth century, and thus referred to the original version of the building.

The project was realised in 1947-1956. On the outside, the edifice preserved Gothic forms, while the interior constitutes a compromise combining salvaged original fragments (architectural details) with functionality and decorations typical for the 1950s.

28. Zgodnie z informacją dyrektora Muzeum Regionalnego w Jasle.